

НОВІ КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Проведено аналіз існуючих концепцій екологічної освіти і визначено пріоритетні напрямки організаційних та управлінських дій по запровадженню сучасної концепції екологічної освіти в Україні.

Надзвичайно стрімкий розвиток цивілізації протягом останніх десятиріч, бурхливий науково-технічний поступ людства на основі досягнень у галузі інформатики, комп'ютеризації та автоматизації виробництва, соціально-політичні та соціально-економічні потрясіння, які охопили сьогодні не окремі райони чи країни, а цілі регіони і континенти, численні війни, заворушення та військові конфлікти кардинальним чином змінили, погіршили стан довкілля, стан планети — середовище нашого існування. Загрозливий розвиток кризових екологічних ситуацій практично в усіх куточках земної кулі, розвиток глобальної екологічної кризи сьогодні спонукають людство змінювати філософію свого життя, своє ставлення до навколишнього середовища, до своєї долі і долі прийдешніх поколінь. І йдеться вже не про поліпшення умов і якості життя, а про шляхи нашого виживання. Тому протягом останнього десятиріччя активно формуються нові концепції виживання людства, концепції такого розвитку суспільства, який би враховував нові соціальні, економічні та екологічні аспекти — розвитку еколого-економічно-збалансованого суспільства, з урахуванням вичерпності природних ресурсів, можливостей біосфери і необхідності регулювання антропогенного тиску на неї. Більшості вчених планети, причетних до розв'язання екологічних проблем, стало ясно, що *запобігти екологічній катастрофі можна лише за умови тотальної конверсії екологічної свідомості людей* при суттєвому підвищенні екологічної культури населення та формуванні певної "критичної маси" людей, вихованих на ідеях екологічної філософії життя і здатних піти шляхом екологізації всіх сфер діяльності. В усьому світі все більшу увагу стали приділяти екологічній освіті та вихованню людей. Почали роз-

роблятися концепції розвитку екологічної освіти й реформування систем освіти з урахуванням екологічної компоненти.

З 1989 року вчені і педагоги екологічного напрямку активізували роботу над проблемою розвитку екологічної освіти в Україні, але найсуттєвіші зрушення спостерігаються лише в останні 5 років (детальний аналіз публікацій попередніх років виконано колективом авторів під керівництвом академіка К. М. Ситника [4]). Проте питання далеке від вирішення, оскільки проблема ця не тільки надзвичайно важлива, а й складна, і її розв'язання потребує великих коштів і зусиль не тільки вчених, державних діячів і політиків нашої держави, а й уваги та участі сусідів, а також світового співтовариства в цілому.

Ретельний аналіз існуючих сьогодні зарубіжних і вітчизняних концепцій та концептуальних підходів щодо розвитку екологічної освіти показав, що найповажнішими є проекти концепцій українських і російських вчених, які розроблені глибше, детальніше, серйозніше обґрунтовані та адаптовані до наших специфічних умов життя, особливо сьогоднішніх — надзвичайно складних умов перехідного періоду формування ринкових відносин і демократизації суспільства. Серед російських проектів і концептуальних розробок вважаємо за необхідне відзначити "Концепцію неперервного екологічного образования в системе школа — педагогический вуз" (автор — канд. пед. наук В. М. Назаренко, Москва, 1993), "Концепцию экологического образования в техническом университете" (автори — професори М. П. Федоров, К. К. Гомоюнов, В. М. Коліков, М. В. Костенко, А. І. Шишкін, доценти М. Б. Шилін, І. А. Заїр-Бек, В. І. Масліков, Л. М. Молодікіна, Н. Н. Ролле, С.-Петербург, 1999) та "Про-

блемы восприятия современным обществом основных понятий экологической науки” (автори — професори В. Н. Большаков, С. В. Крїніцин, Ф. В. Кряжемський, Х. П. Мартїнес Рїка, Москва, 1996). Серед українських концептуальних розробок серйозністю підходів, обґрунтованістю і детальністю викладення відрізняються: “Філософія екологічної освіти” (автор — професор М. І. Дробноход, Київ, 1996), “Екологія як навчальна дисциплїна: проблеми методології та змісту” (автори — професор М. І. Дробноход, доцент Ф. В. Вольвач, Київ, 1997), “Феномен екології в освітанському процесі” (автор — професор М. М. Кисельов, Київ, 1997), “Екологическое образование как приоритет XXI века” (автор — професор А. А. Мінаєв, Донецьк, 1998), “Концепція екологічної освіти та виховання в Україні” (автор — Р. В. Ачейкіна, Горлівка, 1999), а також “Проект концепції розвитку екологічної освіти та виховання в Україні” (колектив авторів з 15 осіб, у тому числі 8 професорів-природників з 8-ми провідних вузів різних регіонів України, Київ, 1999). Розробка останньої концепції була практично розпочата у 1991 році. У 1995 р. спеціальним наказом заступника міністра освіти України була створена робоча група з фахівців, які мали досвід у галузі екологічної освіти, для розробки “Концепції реформування і розвитку екологічного мислення та здібностей будувати гармонійні відносини з природою”. Проект цієї концепції було розроблено і представлено в Інститут змісту та методів навчання (ІЗМН) Міносвіти України на початку 1996 р., але з низки як суб’єктивних, так і об’єктивних причин, його не було затверджено і впроваджено в життя. Протягом останніх трьох років ця розробка доповнювалась, коригувалась, неодноразово обговорювалась на різних освітанських конференціях та семінарах і в остаточному варіанті була розглянута й одноголосно схвалена на останній вченій раді ІЗМН (16.03.1999 р.). На відміну од інших концепцій екологічної освіти остання є найбільш детальною, аргументованою та адаптованою до сучасних соціально-економічних умов України, а також ілюстрована схемою організації екологічної освіти в Україні (рис. 1) і схемою структуризації сучасних напрямків екології (рис. 2). Аналіз швидких соціально-політичних і економічних змін у нашій державі, які мали місце у 98—99 рр., а також виконаний нами критичний аналіз перспектив розвитку держави та найкращих сучасних наробок у галузі екологічної освіти спонукали до висновку про необхідність покладення в основу концепції екологічної освіти в Україні на початку XXI ст. розробки колективу українських

фахівців (варіант 1999 р.), але з деякими новими підходами і доповненнями.

Найголовніші з них такі:

— традиційні вітчизняні форми і методи навчання й освіти, у тому числі й екологічної освіти, мають низку переваг перед закордонними і надалі не слід, нехтуючи вітчизняними позитивними набутками, автоматично переносити (як найкращий і перспективний) досвід освіти і виховання, набутий американцями, французами чи канадцями, до наших шкіл та вузів;

— в Україні існує достатня кількість фахівців найвищої кваліфікації (порівняно з сучасним світовим рівнем), які здатні, враховуючи наші традиції, менталітет нації, специфіку регіонів та інтереси держави, розробити і впровадити свою ефективну концепцію екологічної освіти й виховання в XXI ст.;

— основні концептуальні положення екологічної освіти полягають у логічно-послідовному насиченні навчальних програм різних рівнів освіти (рис. 1). Ці положення практично вже розроблені, обговорені з провідними фахівцями й узгоджені, залишається їх затвердити і рекомендувати нашим школам та вузам.

У запропонованому проекті концепції варто окремо відмітити специфіку організації екологічної освіти у вищій школі, зокрема при підготовці бакалаврів, фахівців та магістрів-екологів. Діюче нині “Положення про освітньо-кваліфікаційні рівні” (затверджене у 1998 р.) передбачає підготовку фахівців кваліфікаційного рівня “бакалавр за напрямом” — у нашому контексті це “бакалавр-еколог”.

Ми вважаємо, і досвід роботи деяких провідних наших університетів (наприклад, Національного університету “Києво-Могилянська академія” [3]) показує, що програма підготовки бакалавра-еколога має бути орієнтованою на формування у студентів знань, вмінь і навичок з основних дисциплін “фундаментальної екології” (див. рис. 2) протягом перших трьох років навчання. На четвертому році навчання за рахунок вибіркового блоку дисциплін (до якого, як правило, входять дисципліни “прикладної екології”) можна формувати деяку поглиблену спеціалізацію, яка визначається індивідуальними уподобаннями студентів, особливостями регіонів, можливостями продовження навчання за обраною спеціалізацією тощо. Таким чином, будь-який вищий навчальний заклад України, що готує, чи збирається готувати бакалаврів-екологів, повинен забезпечити надбання студентами базових знань з блоку дисциплін “фундаментальної екології”. Рівень цих знань необхідно регламентувати положеннями Державного стандарту України з вищої освіти, який зараз

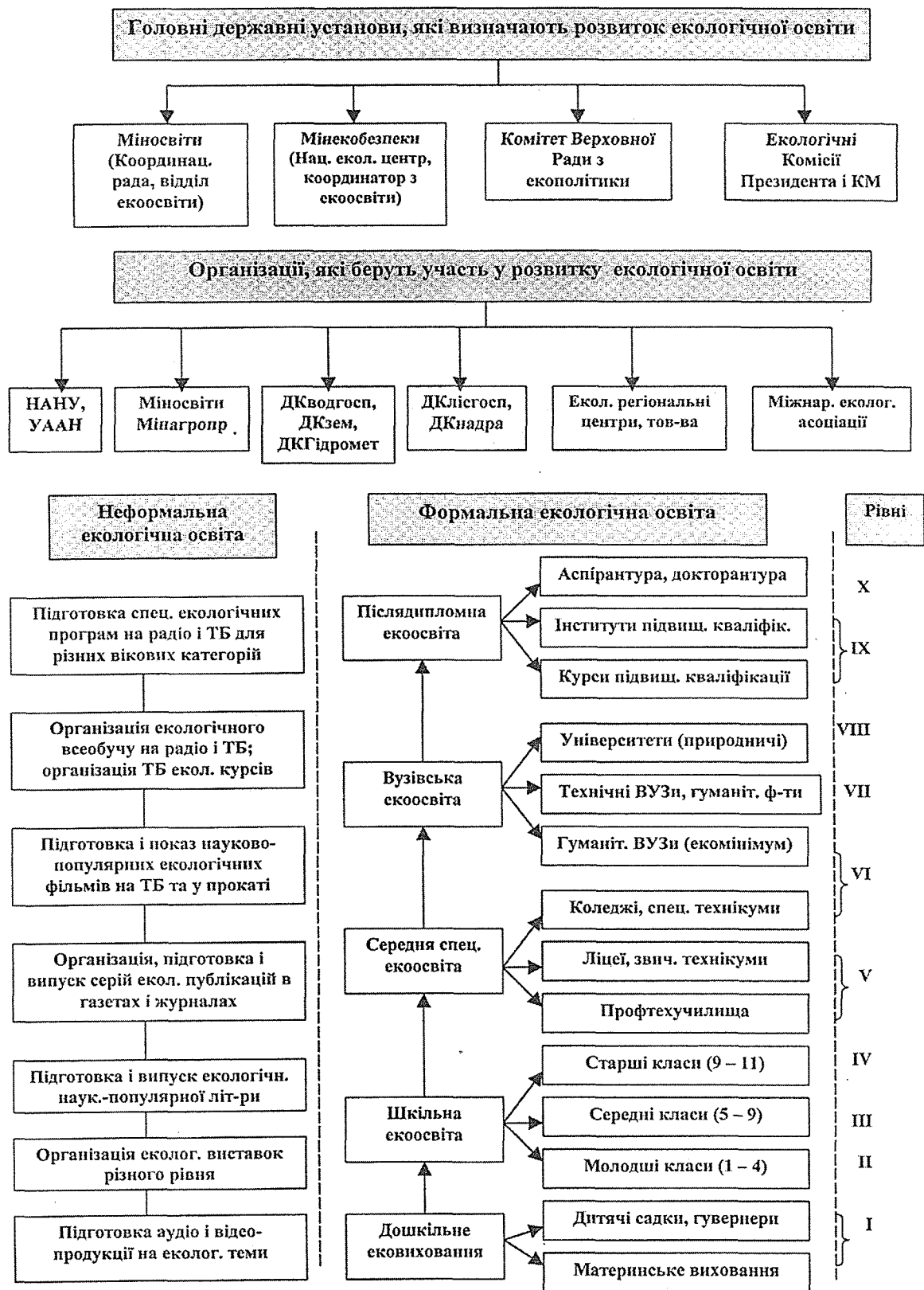

Рис. 1. Схема організації екологічної освіти в Україні

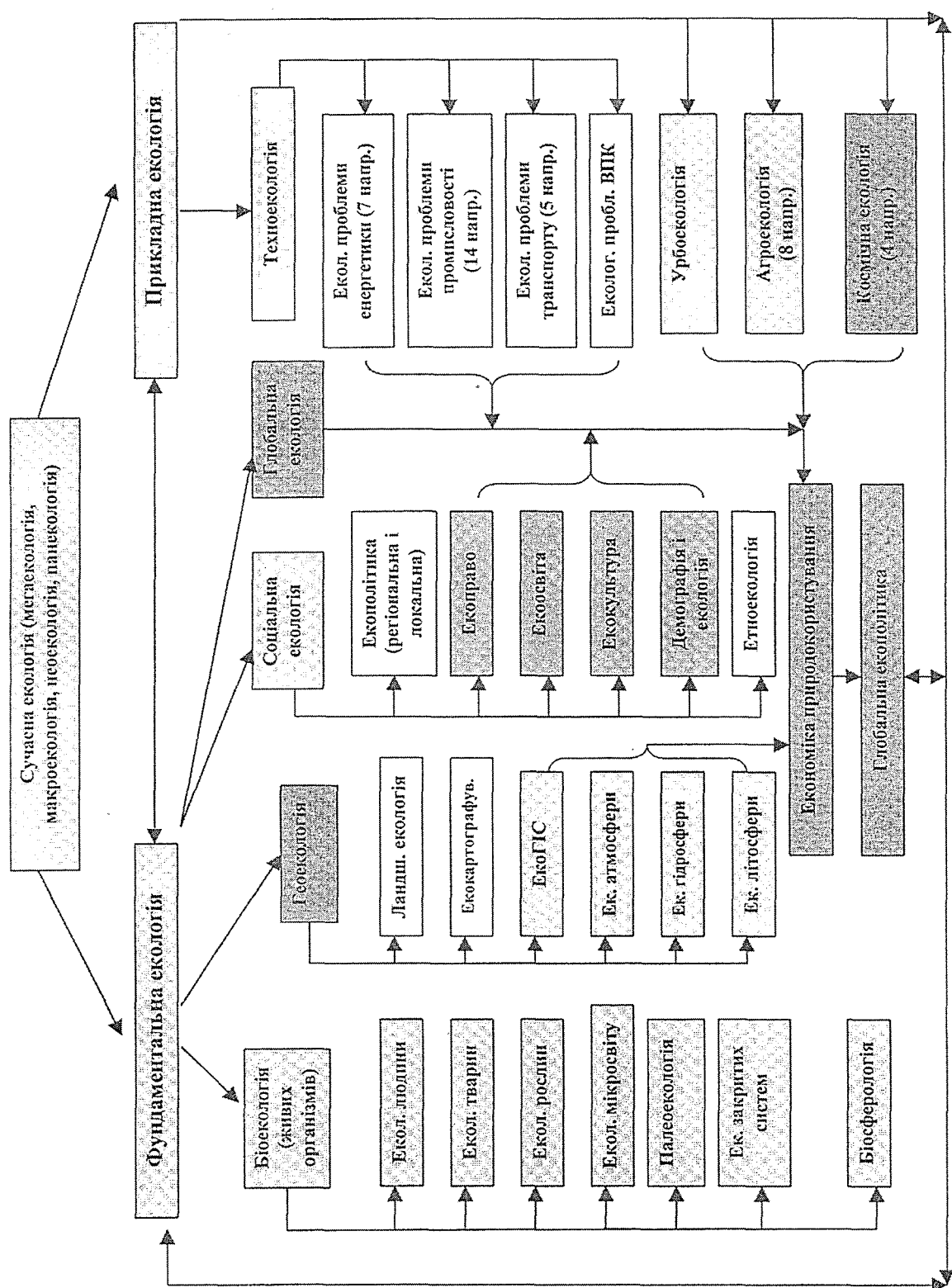

Рис. 2. Схема
структуризації
напрямків сучасної
екології

проходить завершальну стадію розробки. В дипломі про вищу освіту має бути записано: *бакалавр-еколог*.

Програми підготовки спеціаліста і магістра-еколога можуть визначатись галузевими орієнтаціями вузів і потребами народногосподарського комплексу. Ці програми повинні забезпечувати формування вужчої спеціалізації з поглибленим вивченням відповідних дисциплін блоку “прикладної екології” або навіть глобальної екології. В дипломах про вищу освіту у таких фахівців має бути записано: *спеціаліст (магістр)-еколог за спеціалізацією (наприклад, агроекологія, урбоекологія, екологічна політика тощо)*.

З метою підвищення ефективності розвитку екологічної освіти варто прискорити вирішення наступних завдань:

1. Відновити єдиний освітній простір, який би тісно об’єднав досвід та можливості вчених та педагогів природничої, технічної і гуманітарної сфер;

2. Дійти згоди всім фахівцям-екологам у трактуванні поняття “екологія” і розумінні її місця та ролі серед інших наук та в житті суспільства — сучасну екологію необхідно розуміти не як розділ біології, а як комплексну, системну науку, що відображає розмаїтість і цілісність всього живого та неживого світу, а не окремих його складових, які вивчаються зоологією, ботанікою, генетикою, фізикою, хімією чи географією; об’єктом її вивчення є всі екосистеми та взаємозв’язки всіх живих та неживих компонентів в останніх;

3. Лейтмотивом концепції екологічної освіти має бути ідея необхідності переходу до нової філософії життя, до зміни характеру своєї діяльності у довкіллі, зміни своїх потреб, норм і правил існування. Провідні політики світу і суспільство в цілому мають чітко усвідомити, що хоч би якими важливими були розвиток і вдосконалення техніки і технологій в галузі хімії, фізики, механіки та інших наук, суто технічними та технологічними заходами проблема виживання людства в майбутньому на планеті Земля *принципово не може бути розв’язана*. Тільки через зміну людством способу свого буття і взаємин з Природою *та зміни усвідомлення своєї ролі у біосфері* можна позитивно вирішити долю нашої і майбутньої цивілізації.

Не викликає сумніву, що біосфера без людини існувала й існуватиме, але людина без біосфери, поза біосферою існувати не може. Людство поступово (і чим скоріше, тим краще) має переходити до стану *коеволюції з біосферою*, до реалізації *стратегії еколого-економічного збалансованого розвитку*, яка здатна забезпечити умови такої коеволюції Природи і Людини. Ми повинні

почати *керуватися ідеєю не керованого, а керованого розвитку*, з урахуванням могутніх сил Природи і законів її розвитку, з використанням досвіду розвитку як західних, так і східних цивілізацій, з урахуванням намагань сучасних народів. Причому логіка взаємодій цивілізацій має базуватися на врахуванні не їх різниці, а на їх стандартизації. А для цього *необхідна конверсія свідомості*, системи поглядів і поведінки. Головними факторами у реалізації такої конверсії мають стати *інформаційні технології*, які дуже активно розвиваються і допоможуть ефективно використати при розв’язанні надзвичайно важкої проблеми всі наукові надбання людства, його колективний інтелект. Саме колективний розум допоможе створити єдине бачення сучасного світу, динаміки розвитку довкілля, що стане основою для спільних рішень щодо подальшого розвитку за умов ліквідації невідповідності двох найважливіших першоджерел людини — духовного і матеріального. Підвищення рівня духовності, екологічної культури і свідомості людей сьогодні ні в кого не викликає сумніву, негаразди і кризові явища нашого часу пов’язані не так з економічними проблемами, як з падінням рівня моралі і політичних цінностей, зі значним падінням духовності людей. Вийти ж на режим коеволюції з біосферою здатне лише екологічно грамотне, високо інтелегентне суспільство. Зробити його таким можуть ефективно організовані *екологічна освіта і виховання* на основі нових підходів і бачення світу.

Проблема екологічної освіти повинна стати в світі й Україні найпріоритетнішою.

Першочерговими завданнями при реалізації згаданих еколого-освітніх питань мають бути: затвердження концепції неперервної екологічної освіти в Україні; прийняття Закону про екологічну освіту; доопрацювання і затвердження стандартів у галузі екологічної освіти; визначення потреб усіх галузей народного господарства у кількості і специфіці фахівців-екологів; затвердження у державному класифікаторі професій робітників і посад службовців таких нових професій, як технік-еколог, інженер-еколог, еколог-радник широкого профілю, інженер-урбоеколог, геоеколог, радіоеколог, агроеколог, техноеколог та ін.; широке впровадження нових — дистанційних форм екологічного навчання, в тому числі за допомогою електронної пошти та інших сервісних послуг Інтернету, а також ширша комп’ютеризація навчальних процесів в аудиторіях; активний розвиток неформальної екологічної освіти з залученням провідних вчених-екологів (створення відповідних екологічних теле- і радіопрограм, циклів лекцій, публікацій, виставок), а також служителів церкви, митців, літера-

торів; підготовка і видання типових програм з екологічних дисциплін, *особливо з прикладної екології*, посібників і підручників з екології для шкіл і вузів; створення на всіх рівнях освіти сучасних екологічних лабораторій; створення обласних або регіональних курсів перепідготовки вчителів-екологів; розвиток регіональних і державних екологічних програм з обов'язковим передбаченням питань екологічної освіти і виховання; створення у провідних вузах України регіональних базових та опорних екологічних кафедр (Львів, Харків, Дніпропетровськ, Київ, Донецьк, Сімферополь).

Надзвичайно важливим питанням, вирішення якого прискорило б розвиток і підвищило якість екологічної освіти, ми вважаємо створення Координаційної міжгалузевої ради з екологічної освіти (у складі представників Міносвіти, Мінекобезпеки, Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики і природокористування, УААН, НАНУ, відповідних підрозділів Адміністрації Президента й Кабінету Міністрів України, представників "зелених"). Основними завданнями Координаційної ради мають бути: визначення тактичних і стратегічних напрямків та засобів реалізації розвитку екологічної освіти в Україні; координація і контроль виконання концепції і конкретних програм розвитку екологічної освіти в Україні; сприяння

розробці й затвердженню закону України про екологічну освіту; затвердженню регіональних центрів (кафедр) екологічної освіти; сприяння вирішенню питань матеріально-технічного та фінансового забезпечення розвитку екологічної освіти; висування й обговорення кандидатів на керівні посади в установах екологічного профілю, а також кандидатів у дійсні члени (академіки) та члени-кореспонденти НАНУ в галузі екології; сприяння вдосконаленню роботи ВАК України в питаннях атестації вищих наукових і педагогічних кадрів у галузі екології (кандидатів і докторів наук).

Не менш важливим вважаємо за необхідне термінове створення Фахової ради з екології з виділенням у ній секцій: біоекологічної, геоекологічної, техноекоекологічної, соціоекологічної та агроекоекологічної. Основні завдання Фахової ради мають полягати в організації проведення висококваліфікованих експертиз з ліцензування, акредитації та атестації кафедр, факультетів і вищих навчальних закладів екологічного спрямування.

З метою підвищення ефективності розвитку післядипломної екологічної освіти та створення умов для стимулювання росту молодих дослідників-екологів вважаємо за доцільне створити Кваліфікаційну спецраду із захисту кандидатських і докторських дисертацій екологічного спрямування.

1. Білявський Г. О., Бровдій В. М. Про класифікацію основних напрямів сучасної екології // Рідна природа. — К., 1995, № 2. — С. 4—7.

2. Дробноход М. І., Вольфович Ф. В. Екологія як навчальна дисципліна: проблеми методології та змісту // Освіта та управління. — К., 1998, Т. 1, № 1. — С. 13—37.

3. Замостян В. П., Боголюбов В. М., Середа Л. І., Сидоренко В. К. Науково-методичне обґрунтування програми бакалавра-еколога // Наукові записки НаУКМА: Спеціальний випуск. — 1999, том 9. — С. 377—380.

4. Сытник К. М., Череди́ченко Л. С., Сухаев В. Г. и др. Жизнь и окружающая среда: справочное пособие. — ЮНЕСКО/ЮНЕП, 1985. — 248 с.

Biliavsky G. O., Bogoliubov V. M.

NEW CONCEPTION APPROACHES TO THE DEVELOPMENT OF ECOLOGICAL EDUCATION IN UKRAINE ON THE 21st CENTURY BEGINNING

We carried out the analysis of existing conceptions of ecological education and determined priority directions of organizational and administrative operations on application of ecological education modern conception in Ukraine.